

ԽԻԿԱՐ ԻՄԱՍՏՈՒՆՆ ՈՒ ԻՐ ԽՐԱՏՆԵՐԸ ՆՈՐ ՀԱՅԵԱՅՔՈՎ՝

Մերոպ Մաշտոցի անուան Մատենադարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ լույս է ընծայուել Մատենադարանի աւագ գիտաշխատող, բ. գ. թ. Ռուզաննա Պօղոսեանի ուսումնասիրութիւնը՝ երկարամեայ պրպտումների արդիւնք: Այս կապակցութեամբ դիտելի է, որ «Խիկարի զրոյցը հայ մատենագրութեան մէջ՝ հինարևելեան գրականութեան համատեքստում» վերնագրով իր ատենախօսութիւնը հեղինակը փայլուն պաշտպանել է դեռևս 2014-ին, իսկ մինչ հրատարակելը համալրել է նորանոր նիւթերով՝ հարստացնելով ու վերածելով համապարփակ ու կուռ մի ամբողջութեան, որ արդէն ստացել է «Խիկար Իմաստունի խրատների արտացոլումը Ե.—Ժէ. դարերի հայ մատենագրութեան մէջ»² վերտառութիւնը և «նուիրուած է բազմավաստակ հայագէտ Արշակ Մադոյեանի յիշատակին»: Ինչպէս արձանագրուած է գրքի «Ներածական ակնարկում» «Պատմութիւն և խրատք Խիկարայ Իմաստնոյ» բնագիրն առ այսօր զբաղեցնում է բանասէրներին, քանի որ նրա ծագման, նախնական տարբերակի, հայրենիքի, լեզուի առանձնայատկութիւնների և այլ հարցերի վերաբերեալ դեռևս կան բազում հակասութիւններ: Խիկարի պատմութիւնը յայտնի է էլէֆանտինեան պապիրուսներից, հինկտակարանեան Տովբիթի գրքից, Եզովպոսի կենսագրութեան երկրորդ մասից, պահպանուել է հին արամէերէն, սիւրիերէն (ասորերէն), հայերէն, յունարէն, արաբերէն, եթովպերէն, ռումիներէն, սլաւօներէն և այլ խմբագրութիւններով: Հին Կտակարանի իմաստութեան գրքերի հետ սերտ աղերսներ ունեցող այս զրոյցը խոր

^{1*} Ստացուել է՝ 3.08.2024, գրախօսուել է՝ 9.09.2024:

էլ. հասցէ՝ ovakimyan1969@mail.ru, akasamanyan@yahoo.com:

² Երևան, 2024, 160 էջ:

հետք է թողել Արևելքի ժողովուրդների գրականութեան վրայ, որով և բացատրում է նրա հանդէպ դրսևորուած մեծ հետաքրքրութիւնը» (էջ 7): Այնուհետև իմանում ենք, որ մինչև նախաքրիստոսեան 495–399 թթ. աղերսուող էլէֆանտինեան պապիրուսների յայտնաբերումը Գ. Հօֆմանը, Ա. Միւլլէրը, Կ. Կրումբախէրը, Մ. Լիցբարսկին և այլք զրոյցին վերագրել են հրէական ծագում՝ վկայակոչելով հինկտակարանեան Տովբիթի գրքի յիշատակութիւնը Աքիաքարոսի մասին: էլէֆանտինեան պապիրուսների յայտնաբերումով զրոյցի ուսումնասիրութեան նոր փուլ է սկսուել: 1898-ին հրատարակուած է անգլիացի երեք գիտնականների՝ Ռ. Հարիսի, Ֆ. Կօնիբէրի և Ա. Սմիթ Լեիսի յայտնի գիրքը (ա. հրատ.), որի առաջաբանում բազմաթիւ զուգահեռներ անցկացնելով զրոյցի և Հին ու Նոր Կտակարանների միջև՝ հեղինակները ենթադրում են, որ զրոյցն ունի հրէական ծագում և սկզբնապէս գրուել է արամէերէն: Դրանից յետոյ բանասիրութեան մէջ մեծ ուշադրութեան է արժանացել Ֆրանսուա Նօի աշխատութիւնը, որտեղ նա պնդում էր, որ արամէերէն պապիրուսները թարգմանութիւն են հին ասորերէնից կամ հին պարսկերէնից, և դրանցում խիստ զգալի է հրէայ խմբագրի միջամտութիւնը: Այսպիսով այլևս վերանում է որևէ լեզուի կամ վաղնշական համայնքի գերակայութեան՝ պարտադրուած կաղապարը՝ մեկնարկ հանդիսանալով գիտական լուրջ ուսումնասիրութիւնների համար, ուր արդէն ամեն տարբերակ կարող էր նախնականութեան յաւակնութիւններ դրսևորել: Այս իսկ պատճառով Պօղոսեանը նշում է, որ Խիկարի հայերէն բնագրին նոր տեսանկիւնից նայելու անհրաժեշտութիւնը թելադրուած է հրէական բանասիրութեան մէջ զրոյցի ծագման, թարգմանութեան և մի շարք այլ հարցերի վերաբերեալ հակասական կարծիքների առկայութեամբ, որոնք, ինչպէս ցոյց է տալիս ուսումնասիրութիւնը, աղերսուած են նաև հայագիտութեանը: Եւ այսու խիստ արդիական է Ռուզան Պօղոսեանի հետազօտութիւնը. հինարևելեան գրաւոր աղբիւրների ուսումնասիրութեան մէջ կարևոր տեղ է զբաղեցնում բանասիրական-գրականագիտական վերլուծութիւնը, որ նաև ժամանակակից գիտութեան պահանջներից է: Հայ բանասիրութեան մէջ Խիկարի զրոյցն այդ առումով համակողմանի, լիարժէք ուսումնասիրութեան չի արժանացել, ուստի հեղինակը ձգտել է լրացնել այդ բացը՝ առաջին անգամ անդրադառնալով միջազգային բանասիրութեան նոր շրջանի որոշ վերլուծութիւնների ու դիտարկումների: Հայ բանասիրութեան պարագային նա կարևորել է այն հանգամանքը, որ Խիկարի ինքնութեան հարցին առաջինն

անդրադարձել է Գաբրիել արք. Այվազովսկին (1874 թ.): Խիկարին համարելով հայ ժողովրդական իմաստուն՝ նա յայտնում է չափազանց հետաքրքրական մի տեղեկություն. Խիկարը եղել է ոչ թէ Ասորեստանի Սենեքերիմ արքայի ատենադպիրը, «ինչպէս որ Պղնձէ քաղաքին անհամ ու անժուր պատմութեան հեղինակը հնարեր է»³, այլ Հայոց Սենեքերիմ արքայի օրերին «անուանի եղած զուարճաբան առակախօս և ժողովրդական իմաստասէր» (էջ 10): Խիկարին հայ ժողովրդական իմաստուն է համարել նաև Վահան վրդ. Տէր-Մինասեանը՝ ԺԱ. դարի ճառընտիրից քաղելով հետևեալ վկայութիւնը. «Խիկարն աւելի քան զՍողոմոն հանճարեղ եղած է»³: Այս համապատկերում Պողոսեանը նկատում է, որ ժողովրդական իմաստունները սովորաբար չեն պատկանում որոշակի ժամանակաշրջանի. նրանք «քայլում են պատմութեան հետ ու կրթում են ժողովրդին»: Հեղինակը նշում է, որ հետագայ գրեթէ բոլոր հայ բանասէրները Խիկարին ընդունել են որպէս հայ ժողովրդական իմաստուն, «սակայն չեն փորձել գտնել այն հեռուոր կապը, որի միջոցով նա դարձել է հայ ժողովրդի իմաստուն ուղեկիցը»: Միջազգային բանասիրութեան մէջ, ինչպէս կանխաւ նկատուել է, Խիկարին սկզբնապէս վերագրուել է հրէական ծագում, ապա՝ ասորական: Այս կարծիքները ժամանակին տիրապետող են եղել նաև հայ բանասիրութեան մէջ, ուստի Պողոսեանը վեր է հանել այն մերձաւոր առընչութիւնը, որ առկայ է Խիկարեան խրատների և Հայոց Արծրունեաց տոհմի միջև: Հեղինակը փորձել է նորովի դիտարկել հայ մատենագրութեան մէջ այդ խրատների ներթափանցման ուղիները: Ինչպէս կարելի է տեսնել ուսումնասիրութեան հիմնական առարկան «Պատմութիւն և խրատք Խիկարայ իմաստնոյ» բնագիրն է, «որի հայերէն խմբագրութիւնն ամենահինն է բոլոր խմբագրութիւնների մէջ՝ պատկանում է ԺԲ. դարին»: Հայ մատենագրութեան ծիրում Խիկարի խրատների փնտրտուքն սկսել է Օքսֆորդի համալսարանի պրօֆէսօր Ֆրէդէրիկ Կօրնուալիս Կօնիբէրը, ապա շարունակել է Կ. Պօլսի Միխիթարեան վանատան մեծաւոր Յակովբոս Տաշեանը: Պողոսեանը յաւուր պատշաճի ներկայացրել է հայագիտութեան ասպարէզի բոլոր անդրադարձները՝ բնականաբար յատուկ տեղ յատկացնելով Արտաշէս Մարտիրոսեանի ուսումնասիրութեանը՝ «Պատմութիւն և խրատք Խիկարայ իմաստնոյ»՝ Ա. և Բ. հատորներ:

³ Տե՛ս էջ 10, հմտ. նաև Պողոսեանի բուն յղումը՝ Վ. Տէր-Մինասեան, անգիր դպրութիւն և առակք, Կ. Պօլիս, 1893, էջ 22.—25.:

րով: Դրանցից առաջինում Մարտիրոսեանն իր ուսումնասիրած հարիւրից աւելի ձեռագրերը խմբաւորել էր վեց տարբերակներով, իսկ երկրորդ հատորն ամբողջապէս նուիրել բանասիրական հարցերին՝ քննելով զրոյցի պատմութիւնը, հայրենիքը, բնագրերի յարաբերութիւնը, այլալեզու խմբագրութիւնները՝ անդրադառնալով նաև հինարևելեան գրականութեան հետ հիկարեան խրատների առընչութիւններին: Արժէ յիշել, որ անցեալում հայագէտները հիմնականում բաւարարուել են հիկարեան մի քանի խրատների զուգահեռ օրինակները հայ մատենագիրների երկերից դուրս բերելով: Ռուզան Պօղոսեանն արդէն հարցը դիտարկել է հետեւելով Ե.—Փէ. դարերի հայ խրատական գրականութեան վերելքներին ու վայրէջքներին, ինչպէս նաև Հայոց կրթական համակարգում խրատի ժանրի կրթագաստիարակչական նշանակութեանն ու խրատական գործեր թողած մեր մատենագիրների ժառանգութեանը: Հետագօտողը նախ զբաղուել է բնագրի ժանրային առանձնայատկութիւնների քննութեամբ, որի շնորհիւ կարողացել է մատնացոյց անել զրոյցում առկայ գրական երեք սեռերի՝ պատումի, խրատների և առակների առանձին գործածութիւնը՝ ոչ միայն հնամենի աղբիւրներում, այլ նաև հայ ժողովրդական բանահիւսութեան և հայ միջնադարեան արձակի էջերում: Իր նախորդների համեմատ Պօղոսեանն առատօրէն օգտուել է սեմական լեզուների ընձեռած նիւթից, իսկ լրացուցիչ լեզուների կիրառութիւնը, ինչպէս գիտենք, յաջողութեան կարևոր գրաւական է գիտական մի ասպարէզում, ուր ամբողջական խճապատկերը հաւաքուում է մանրագոյն, իսկ երբեմն անգամ արտաքուստ իրար հետ կապ չունեցող դրուագ-հատիկները զուգադրելով: Օրինակ՝ վաղնջական պատումների ծագման մասին կարևոր յուշումներ կրող են պարունակել դրանցում հանդիպող յատուկ անունները, ինչպէս, ասենք հիկարի՝ սկզբնական պատումներում 60 թուով սահմանուած, իսկ աւելի ուշ միակ դարձած կնոջ անունը: Հայերէնում այն երկու տարբերակով է՝ Աբէստան և Արփէստան⁴, որտեղ գրեթէ լիակատար վստահութեամբ վերջինն Արփի անուան տարբերակ է, իսկ առաջինը նոյնի աղաւաղումը: Սակայն նոյնիսկ աղաւաղուած ձևի առկայութեամբ տարբերակները յուշում են հայերէնի էական ինքնուրոյնութիւնը, որովհետև այն ամբողջովին անկախ է արտաքին օրինակներից: Յատուկ անունների քննութիւնը՝

⁴ Տէս «The story of Ahikar» by F. C. Conybeare, J. R. Harris and A. S. Lewis, Second edition enlarged and corrected, Cambridge, էջ XXXV:

«Ինձանկարի» այս հատիկը, այնքան կարևոր է, որ արամէերէն, ասորերէն, արաբերէն, հայերէն, եթովպական, հին թուրքական, յունական և սլաւոնական բնագրերը հրատարակելիս Կօնիբէրն ու կազմողների խումբը յատուկ անդրադարձել են անձնանունների քննութեանը⁵: Եւ բերելով գլխաւոր գործող անձի անունն՝ տարբեր լեզուներում հանդիպող՝ Ահիկար, Ախիակարոս (Աքիաքարոս), Հէյկար (Հէյքար), Հայքար (Հայկար), Հիկար (Հիքար) ձևերը հրապարակողներն ընդգծել են՝ «Հայերէն բնագրում Խիկար է, որ չի համընկնում բերուած օրինակներին»⁶ ինքնուրոյնութեան ևս մէկ ականարկ: Սակայն ի սէր ճշմարտութեան պէտք է նկատենք, որ իրականում, ասենք, արաբ. Հիկարն ամենևին խորթ չէ հայերէնին, երբ ի նկատ ենք առնում՝ հաց—խաց, նախավկայ—նահավկայ (խ—հ) անցումները, իսկ Հայքար-ն ու Հայկար-ը արմատական հարազատութիւն են դրսևորում Հայկ և Հայք անուններին: Խիկար կազմութեան պարագային ուշագրաւ է Աճառեանի տեսակէտը, թէ անունը ծագում է «նշանաւոր Խիկար իմաստունի անունից, որ մեր մէջ հասարակ անուն է դարձել «իմաստուն, իմաստակ» նշանակութեամբ»⁷: Առաւել հետաքրքիր է Աճառեանի տրամադրած այն տեղեկութիւնը, որ պատումներում արական հանդիսացող Խիկար անունը Հայոց մէջ գործ է ածուել որպէս իգական: Սրան թերևս հարկ է յարել իր իսկ վկայած Իմաստունի անձնանունը, որ կիրառուել է «իբրև թարգմանութիւն Սոփիա անուան»: Ինչպէս նշում է Պօղոսեանը՝ «Ուշադրութեան է արժանի նաեւ այն, որ ԺԱ. դարի հայերէն Ճառընտիրում Խիկար անձնանունն ստուգաբանւում է Խոկ-այր՝ իմաստուն այր. իսկ հայ մատենագրութեան մէջ գործածուում է որպէս իմաստուն բառի հոմանիշ: Ասորերէնում եւ բերայեցերէնում՝ Ախիկար — ախիյակար — Ahikar-Ahi-Jaqar, թարգմանաբար նշանակում է «իմ եղբայրը յարգարժան է», իսկ արաբերէնում Խիկարը հանդէս է գալիս Հայկար անունով, որը չի ստուգաբանւում: Հետաքրքրական է, որ Խիկար բառը Higar ձևով յայտնաբերուել է նաեւ շումերական գրաւոր աղբիւրներում եւ իր իմաստով կապւում է մարդու գործունէութեան հետ» (էջ 11): Այստեղ մնում է ի մի հաւաքել «մանր ակնեղէնը» և տեսնել, որ երկու հիմնական խմբերի տրոհուող անուններն իրականում հնչիւնաբանօրէն նոյնական են՝

⁵ Անդ:

⁶ Անդ, էջ XXVIII:

⁷ Տե՛ս «Անձնանունների բառարան», հմմտ Հայկագեան:

փոփոխուում են միայն խ-ք-հ բաղաձայնները: Ուստի այստեղ առաջնային են դառնում յարակից հանգամանքները, ասենք անունը պահպանած լեզուներից ո՞րն է տալիս բառի տրամաբանական-իմաստային, պատումին առաել հարազատ ստուգաբանություն («իմ եղբայրը յարգարժան է», թէ՛ «Խոկ-այր»), հարց, որին ամեն ոք կարող է ինքնուրոյն պատասխանել), ո՞ր տարբերակներում են պատումներն առաել ամբողջական, հարուստ, ընդգրկուն և այլն: Բայց տակաւին անպատասխան է մնում այն հարցը, թէ բազումների մէջ ո՞ր խմբագրությունն է առաջնային ու գերակայ: Իրա վերաբերեալ գիտական հանրոյթի ներկայիս վերաբերմունքը Պօղոսեանն այսպէս է բնորոշում. «Խիկարեան աւանդութեամբ զբաղուած գրեթէ բոլոր բանասէրները մի կողմից ընդունում են, որ հայերէն խմբագրությունը բաւականին ինքնատիպ է, ինքնուրոյն եւ անկախ, միւս կողմից թարգմանութեան սկզբնաղբիւրը համարում են նոր ասորերէնը» (էջ 11): Խնդրի կապակցութեամբ լիակատար վստահութիւն չկայ, չի եղել, բայց նուազագոյնը մշտապէս շեշտուել է հայերէնի առանձնակիութիւնը. «Հայերէնում ասորական կապակցութիւնների առկայութիւնը, օրինակ՝ «աղքատ մարդու որդի»՝ ընդամենն «աղքատ մարդ» կամ պարզապէս «աղքատ» ասելու փոխարէն, համոզում է, թէ առաջնութիւնն ասորերէնինն է: Միևնոյն ժամանակ հայերէն բնագիրն անփոխարինելի է ասորականի վերականգնման համար»⁸: Ուրիշ պնդումների ժամանակ ընդգծուում է, որ հայերէն Խիկարը իշխող դիրք է զբաղեցնում միւսների հանդէպ. «Յիրաւի հայերէնի և ասորերէնի հարազատութիւնն այն աստիճանի է, որ կարելի է կարծել, թէ մէկը միւսի թարգմանութիւնն է: Այսուհանդերձ, ամենևին դիւրին չէ պարզելը, թէ որին է պատկանում առաջնութիւնը: Եթէ իր նախնական ձևով Թ-րդ խրատը, հայերէն Ա. խմբագրութեան մէջ աւարտուում է առա՛նապարհ որդուց ուրից ձևով, ապա ասորականում առա՛նապարհ որդուց որդիս է, որ ծագել հայկական աւանդութիւնից և առկայ է Բ. խմբագրութեան մէջ: Հայերէն Ա. խմբագրութեան մէջ դրոշմուած ուրից ընթերցումն անշուշտ աւելի ճիշտ վերծանութիւն է, որովհետև ոտնամանների բացակայութեան պարագային հէնց ոտքերին է վիճակուելու փշերը ձմլելը և արահետ հարթելը որդուց ուրից, այլ ոչ թէ որդուց որդիների համար, ինչպէս ասորերէնում է. շփոթ, որ առաջացել է հայերէնի ազդեցութեամբ՝ ուրից և որդիս խճողումից: Եւ դարձեալ. կասկածից վեր է, որ

⁸ Տե՛ս «The story of Ahikar» էջ 184:

հայերէնը լաւագոյնս պահպանել է նախօրինակի կարգը, և այն միակ բնագիրն է (ընդգծումը մերն է. — Ա. Յ., Ա. Կ.), որ հարազատ է մնացել էլէֆանտինեան բնագրի արամէերէն շարադրանքին»⁹. Լս մէկ խճաքար ընդհանուր պատկերին:

Մատենադարանի յոյժ արժէքաւոր այս հրատարակութեան կառուցուածքը հետեւեալն է՝ «Ներածական ակնարկ», Գլուխ Ա. «Խիկարեան խրատների ակունքները», Գլուխ Բ. «Խիկարեան բնագրերի քննութիւնը բանասիրութեան մէջ», Գլուխ Գ. «Խիկար Իմաստունի խրատները հայ մատենագրութեան մէջ», որին յաջորդում է «Խրատի խիկարայ իմաստնոյ, զոր պարտ է, զի ամենայն հարկ այսպէս խրատեն զորդիս եւ վարդապետ զաշակերտեալսն» բնագիրը: Սրան հետևում է անգլերէն ամփոփումը՝ «The Manifestations of the Proverbs of Ahikar the Wise in Medieval Armenian Literature (5th — 17th cc.)» (Summary): Կարևոր է նաև գրքի Յաւելուածը, որում ընդգրկուած են՝ «Սեմական Արամի ծննդաբանութեան հակասութիւնները ս. Գրոց թարգմանական տէքստերում», «Հին Կտակարանում «արամէերէն» եզրի գործածութեան շուրջ», «Ասորատառ հայերէն Բառգրքի, Աւետարանի եւ արձանագրութեան շուրջ» բաժինները: Գիրքը եզրափակում է Օգտագործուած գրականութեան ցանկը¹⁰: Եւ բերուած բաժիններից իւրա-

⁹ Անդ, էջ 182:

¹⁰ Յաւելուած պէտք է նկատել, որ ինչպէս թեկնածուական ատենախօսութեան, այնպէս և հեղինակային սեղմագրում (Երևան, 2014, էջ 17–18, տես <https://dspace.nla.am/items/063e85af-942a-4625-a433-c6232716887a/full>) տեղ գտած «եզրակացութիւնները» չկան այս հրատարակութեան մէջ, ուստի մեր կարծիքով՝ որոշ կարևորները բերում ենք ստորև.

«ա. Խիկարի գրոյցի հնագոյն շերտը կազմում են ոչ թէ սուրբգրային, այլ շումերական խրատները և առակները, որ տարածում են գտել շումերական սեպագիր գրականութեան միջոցով:

բ. Եգիպտական փարաւոնները Նահարայիմ են կոչել Հայոց Միտանի պետութեան տարածքը, որը Սուրբ Գրքում կոչւում է Արամ Նահարայիմ: Այդ տարածքը, ըստ պարականոն Յոբելէնից գրքի (Թ. 5), հետագայում նուիրուել է Նոյի յետնորդներից Արամին: Պատմական աղբիւրները վկայում են, որ այնտեղ ապրել են միտանի-ուրարտացիները, հետևաբար կարելի է առաջ քաշել այն վարկածը, որ Խիկարեան խրատների և առակների նախահայրենիքը համարուող Գոգան/Գուսան կենտրոնը Ք. ա. ժ.Գ. դարում եղել է միտանի-ուրարտացիների մշակութային կենտրոնը՝ Միտանիի Վաշշուգանէ մայրաքաղաքից արևմուտք ընկած հատուածում....

դ. Զրոյցի արամէական պապիրուսները յայտնաբերուել են Եգիպտոսի Եւ կոչուող հնագոյն բնակավայրում, որտեղ Աքեմէնեան տիրապետութեան օրօք տեղաբաշխուած գօրքերի մէջ, հնարաւոր է, եղած լինեն արամէներ/հայեր, որոնց մասին յիշատակում է Բեհիսթունեան արձանագրութեան մէջ....

ժ. Աղձնիք աշխարհի Խերհէթ կամ Սերիսէթ գաւառում՝ Սղերդում, պահպանուած ասորերէն ձեռագրում կատարուած կեղծ յաւելումները տեղիք են տալիս մտածելու, որ ասորի

քանչիւրում Պօղոսեանը բազմաթիւ «խճաքարեր» է իրար յօդել՝ առանձին ազնիւ ակնեղէնը դարձնելով միակուռ ապիզակ խիկարագիտութեան կրծքին: Ահա 35—36-րդ էջերում Պօղոսեանն իրար է ազուցում Ա. Աբրահամեանի, Ա. Փերիխանեանի և Հր. Աճառեանի մտքերը, որ տարբեր առիթներով և տարբեր խնդիրների ընծայուելով հանդերձ փաստօրէն միևնոյն խճանկարի մաս են կազմել: Նախ Աշոտ Աբրահամեանի խօսքն է՝ Աքեմէնեան թագաւորներից մեզ հասած արձանագրութիւնների մասին, որոնցում «Հայկական լեոնաշխարհը հանդէս է գալիս միասնաբար Արմինա և Ուրաշտու անուան տակ: Այստեղից հետևում է, որ պարսկական տիրապետութեան օրօք Հայկական լեոնաշխարհի երկու վարչական միւտրները, այնուամենայնիւ ընկալում էին որպէս մի երկիր՝ Հայաստան, որը նախկին Ուրարտական պետութեան ժառանգորդն էր դարձել»: Սրանից յետոյ Պօղոսեանն անդրադառնում է «վաւերագրերի լեզուին, որը... բաւականին տարբեր է Եզրասի արամէերէնից եւ աւելի մօտ է հնագոյն արամէերէնին..., սուրբգրայինից հին է աւելի քան հինգ դարով եւ գործածուել է հիմնականում արամէատառ գրութիւններով, որոնցից են նաեւ Հայաստանում յայտնաբերուած Արտաշիսեան արձանագրութիւնները»: Այստեղ յղելով Անահիտ Փերիխանեանի յօդուածը՝ Պօղոսեանը շարունակում է. «Խիկարի արամէերէն պատառիկների լեզուն համարում է ինքնատիպ, քանի որ այնտեղ առկայ որոշ բառեր, ինչպէս օրինակ՝ զի, զնա եւ այլն, գործածական չեն միւս վաւերագրերում: Միանգամայն հասկանալի է, որ այստեղ գործ ունենք հայերէն զի շաղկապի, զ նախդրի եւ նա անձնական կամ ցուցական դերանուան հայցական հոլովածակի հետ: Սա պարզորոշ վկայում է զ նախդրի գործածութիւնը, որի ծագման վերաբերեալ Հրաչեայ Աճառեանը գրում է. «Իր շատ ճոխ գործածութիւնից դատելով, պէտք է լինի բնիկ հայ» (էջ 36): Անշուշտ հարցին նախատրամադրուածները հայկական աղբիւրների և հայ գիտնականների հաղորդումներին կասկածանքով կվերաբերուեն, ուստի Պօղոսեանի գրքում շատ են օտար յուշարձանների և հեղինակների տուեալները: Ի թիւս այլոց յիշատակելի է պայմանական Արամ-Առամ-Առամիմ, Արամ Նահարայիմ հատուածը, ուր խօսուում է «ախլամու յորջորջուած ցեղախմբերի մասին

եկեղեցականներն իմացել են Արծրունիների, Խիկարի խրատների և առակների հնագոյն շերտի մասին, ուստի այդ ձեռագիրը շրջանառութեան մէջ դնելուց առաջ Խիկարին հրէացրել են, իսկ Սենեքերիմին համարել են «Սարհադօնի որդի»:

(Ք. ա. ժԱ. դար), որոնք կոչուել են Արամ անունով... Նրանց լեզուն եղել է արամէերէնը (առամիտ), գրականութիւնը խիկարի առակաները, կենտրոնը Գուզանը¹¹» (էջ 130): Ուսումնասիրութեան մէջ մանրամասն և համակողմանիօրէն դիտարկուում է Գուզան անունը, հիմնաւորում, թէ ինչ բնակչութեան, ազգի կամ համայնքի կենտրոնը կարող էր լինել այն, իսկ լիապէս սպառիչ լինելու համար բերում է նաև բացառապէս հրէայ ուսումնականների կազմած քարտէզը, որն ամբողջացնում է խճանկարը՝ բացառելով ցանկացած կասկած գուզանցիների և խիկարեան խրատների նախահայրենիքի մասին:

ԱՐՄԷՆ ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ
Բանասիրական գիտ. թեկնածու

ԱՐՄԷՆ ԿԱՍԱՄԱՆԵԱՆ
(Գերմանիայի ֆեդերատիւ հանրապետութիւն)

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Խիկար, իմաստուն, խրատ, քարտէզ, հայկական բնագիր:

РЕЗЮМЕ

Авторы представили исследование Погосян максимально подробно, отметив, что в нём всесторонне сопоставлены научные мнения об учении мудреца Ахикара.

SUMMARY

The authors presented Poghossian's study in as much detail as possible, mentioning that it comprehensively juxtaposes the views of scholars on the teachings of the sage Ahikar.

¹¹ Հմմտ. Գուզանա, Գիլզան, Զարանդա, Զարևանդ. «Հայաստանի և յարակից շրջանների տեղանունների բառարան»:

